אי אפשר לאהוב אותי, אני קו, או ספינה, בלי מישורים, קו שחומק ממגע, מקשר. ומי שנמצא איתי לא יכול לאחוז בי והולך לאיבוד. ומתחשק אז לומר לה: את קו כי מעולם לא נגעו בך במגע האהבה.

הלב אפוא נמתח כשקוראים ב"בקרוב ללב הפראי". הלב הפראי הוא ביטוי למכלול ניסיונותיה של גיבורתו להיחלץ מבדידותה, באורח מגושם, פראי, כי אין היא יודעת אחרת מזה. אבל הוא גם אחרית ניסיונותיה, כי היא נשארת בסופם לבד, קרובה מתמיד לליבה, וגם פראית וחופשייה מתמיד, כי חופשי זה לגמרי לבד, וזהו לכאורה הדבר הטוב שבעניין. להימנע, על פי טענת הגיבורה, מנטל החיים המשותפים, נטל ההשתקפות שלך באחר ואפילו מהחירות להיות אומללה.

אפשר להתווכח עם הרציונליזציה שמעניקה הדוברת למסקנה הזאת. כי מה כבר טוב בלהיות לבד. אבל קשה כאמור שלא להאמין לה. כי ליספקטור יצרה דמות מורכבת, אך גם מודעת מאוד למורכבותה. כמו גם לניסיונותיה, להשתדלותה, לרצון הטוב שלה, שלא מובן על ידי הסובב. זה שמוביל אותה בסופו של דבר למפח נפש, להתכנסותה בתוכה פנימה, חופשייה לכאורה, אבל אך ורק בתוך עולמה הפנימי.

מציאות אלטרנטיבית לטראומה

למעשה זהו הרומן הראשון של ליספקטור, שפורסם לראשונה בשנת 1944, ושמיד היכה גלים. המביט בתמונותיה יכול להבחין כמה יפה היא הייתה, עניין שתרם לסוד הקסם האפל שלה. היא מתה מסרטן יום לאחר יום הולדתה ה־57. לפני מותה אמרה בין השאר: "כשאיני כותבת, אני מתה".

גם הגיבורה זקוקה לכתוב, לתאר, להבין. ולא רק בנקודה הזו נטווים קשרים בין הביוגרפיה של ליספקטור לבין גיבורת הרומן שכתבה. כי בדומה לגיבורה, גם ליספקטור איבדה את אמה בגיל צעיר – תשע בלבד. ובנסיבות טראגיות ביותר. מי שחקר וכתב על כך הוא בנג'מין מוזר, מחבר הביוגרפיה על אודותיה, "Why this World" שם הוא מספר על נסיבות אלה: אִמה של ליספקטור נאנסה במהלך פוגרום באוקראינה ונדבקה במחלה קשה. ליספקטור באה לעולם על מנת לרפאה מהמחלה, עניין שלמרבה הצער לא צלח. שכן לאחר גרודים מאימת הפוגרומים ברחבי אירופה עד לברזיל, מתה האם בטרם עת. מאז, עוד משחר ילדותה, סיפר מוזר בריאיון ("הארץ", 14.8.2009), הייתה הכתיבה מפלט בעבור ליספקטור: דרך לברוא מציאות אלטרנטיבית, או עולם פנימי משל עצמה.

כיצד יכולה הכתיבה לנחם את הלב הפראי? אולי להיות לו בן לוויה. ליצור בעבורו עולם מקביל בתודעה. כזה המורכב מחדרי לב, לחות איטום אל העולם וכמה חורי הצצה אליו החוצה. ●

קרוב ללב הפראי
קלריס ליספקטור
מפורטוגזית: מרים טבעון
הספריה החדשה, 2018,
190 עמ'

שלום רוזנברג

דמות, צלם ומלך עליון

מדוע ברא הקב"ה את העולם ומהו פשרה של מעלת האדם? בעקבות הגישות השונות לשאלות היסוד שבחלל עולמנו

"צלם" ו"דמות" הם שניים מביטויי היסוד של המחשבה היהודית. המסורת היהודית שללה כל משמעות גשמית של ביטויים אלה ביחס לא־ל, ומאידך גיסא היא הדגישה דווקא את המיוחדות האנושית תוך שימוש במושג "צלם א־לוהים" שבאדם. ואכן, כשאנו עוסקים במושגים אלה, מסתכלים אנו למעלה, אולי יש בנו, בני האדם, משהו שמימי? ומצד שני מסתכלים אנו למטה, אולי קיימת בנו עדות כלשהי המצביעה על כך שיש בנו משהו שבו אנו שונים מהיצורים החיים האחרים?

שלוש גישות פרשניות

אם אנו סוקרים את הפרשנות הקלאסית שניתנה למושגים "דמות" ו"צלם" נוכל להיווכח בקיומן של שלוש גישות יסודיות שונות בפירושם:

[1] הגישה הראשונה היא הנפוצה ביותר. אדגים זאת בפירושו של "הפילוסוף" רש"י (כן! הוא שנלחם כדי שקוראיו לא יטעו לייחס דמות אדם להקב"ה) על הפסוק "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו": "כדמותנו – להבין ולהשכיל" (א, כ). גישה רציונליסטית קלאסית, אך היא יונקת ממסורת יהודית עתיקה, ובוודאי גם מתרגום אונקלוס.

[2] גישה שנייה מצויה בכתבי הרי"ר סולובייצ'יק שדיבר בחיבורו "איש האמונה" על שתי רמות שבהן מצויה האנושיות. ברמה הראשונה (אדם א' במינוח שלו), ה"צלם", בא לידי ביטוי הכוח היצירתי האוניברסלי של האדם, שאגב כולל למשל אף את המדעים המופשטים, כמו המתמטיקה. ומעבר ל"צלם" מצויה "דוח א־להים", מדרגה גבוהה יותר שאליה מגיע אדם ב'.

[3] את הדרגה השלישית מצאנו בכתביו של ר' מאיר שמחה מדווינסק (משך חכמה א, כו): "הצלם הא־להי הוא הבחירה החופשית", דהיינו חירותו של האדם לעשות טוב ורע. אציין רק שדרך פרשנית זו מצויה כבר בכתביו של המהר"ל.

סיבת הבריאה

ועתה, נשנה את כיוון דיוננו בעקבות שאלה אחרת, הפעם מחוצפת: לשם מה ברא הקב"ה את העולם? אין לי ספק שלא תהיה לנו תשובה מספקת. ולמרות זאת, הבה ננסה לנסח ספקולציות בנושא ולשמוע את שענו חכמים. אם מבקשים לסקור את הגישות הקלאסיות נראה שנמצא שתי גישות עיקריות. הראשונה: א־לוהים רוצה להיטיב, ולפיכך כביכול זקוק ונצרך הקב"ה לאדם. כבר דיברו על כך הנביאים, שדרשו שלא יתהללו בני האדם בחישגיהם. אל יתהללו החכם, הגיבור והעשיר, אומר הנביא, "כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל הַשְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי כִּי אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וּצְדָקָה בָּאָרֶץ כִּי בְאֵלֶּה חָפָצְתִּי נְאֻם ה'" (ירמיהו ט, כב־כג). מושג חדש מופיע כאן, הדרישה של ה"הידמות" לא־ל. ותובנה של ההידמות היא ההליכה בעקבות רצון ה', החזון של הטוב.

ועתה הגישה השנייה: כדי למלוך, כדי להיקרא "מלך", "יקוק" הא־לוהים לעם שיקבל אותו למלכו. ולמה להיות מלך? במשך דורות הייתה המלכות מוצלחת והיוותה מודל ליחסי הקב"ה־האדם. אחד המקומות העצובים ביותר במקרא הוא הפסוק באיכה (ד, כ): "רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ ה'... אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְּצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם". ביטוי נפלא. האכזבה מהמלוכה מתוארת בכך שלא הייתה מסוגלת להילחם נגד חרב האויב, ושאף ביום של שמש יוקדת לא יכלה לתת צל לסובלים. והיום, האם עדיין יש משמעות לשימוש במטפורה "מלך"? בנראה שדמות המלך עדיין נשארה, אבל היא איננה אלא ריקנית. צפיתי (מרחוק) בביקורו בארץ של אחד מבני בית המלוכה של אנגליה. כבוד בני מלכים ניתן לנסיך. ואף על פי כן, הביקור וסרטים שראיתי על בית המלוכה יצרו בי רושם שונה. נוצרה בי אסוציאציה לדמויות מסרטי אימה שבהם הדמות המאיימת קמה מן הקבר לזמן מה, ועוד מעט היא תחזור שוב שמה.

מלך אביון

יש הרבה מה להוסיף אבל מבקש אני לסיים עם התייחסות לאחד הפיוטים של ראש השנה, הפיוט על "מלך עליון". במקום מסוים הוא מפסיק ומביא שתי שורות על "מלך אביון". דיברנו על שלושה פירושים יסודיים של היהדות ל"צלם א־לוהים" שבנו. אבל נזכור שאנו מסוגלים לפגוע בהם לרעה. אנו עלולים לפגוע ברציונליות שבנו. בכוח היצירה אנו מסוגלים להשתמש לרעה ולהרס, ולבסוף אנו מסוגלים להרוס את רגש האחריות ואת החובה לעזור לסובל.

הפיוט כולו נאמר כשארון הקודש פתוח, לא כך כאשר אנו מגיעים לשורות של "מלך אביון". שתי השורות הללו נאמרות כשדלתות ארון הקודש סגורות. מאז ילדותי מתאונן אני שממהרים ופותחים מהרש את דלתות הארון טרם הצלחתי לסיים את הקטע על "מלך אביון". והנה נודע לי שהקטע שבפנינו עבר צנזורה, אולי כי לא נעם לאוזניהם של מלכים בשר ודם, אך השורות הנוספות של הפיוט המקורי השתמרו. ומאז, מדגיש אני שאוכל לקרוא את הקטע של מלך אביון ולגמור אותו לפני שיפתחו את הארון, ושדבריו יישמעו בשמים.

...לַעֲדֵי עַד יִמְלֹךְ.
סוגרין הארון:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. בָּלָה וְרָד שַׁחַת בִּשְׁאוֹל וּבְתַחַת בְּלֵאוּת בְּלִי יַחַת עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. דָּוָה כַדֶּבֶר. דּוֹבֵר וְעוֹבֵר. דּוֹמֶה לְעִגֹּר. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. וְחָפֵץ בְּרֶשַׁע. וְעוֹשֶׂה רָשָׁע. וּמוּכָן לְפֶשַׁע. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. חוֹשֵׁב וְשׁוֹכֵחַ. חָשׁ וּמִשְׁתַּכֵּחַ. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. יָמִיו טְפֻחוֹת יוֹמוֹ לְמַפָּחוֹת. יְחוּם טִפּוּחוֹת עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. לְצַלְמָוֶת יָשֵׁפֵל. לְרֶגֶב יֵאָפֵל. לַאֲשֻׁקָּן יָקֵפֵל. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. נָע לְרַגְעִים. נֶחְפַּז מִפְּגָעִים. נִבְהָל בְּשִׁגּוּעִים. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. עוֹבֵר וּמִתְעַבֵּר. עֲפַעְפָּיו מְעֻבָּר. עָפָר לוֹ צוֹבֵר. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. צִחֲנָה תַּבְאִישֶׁנּוּ. צוֹאָה תְּלַבְּשֶׁנּוּ. צִיָּה תִּיבָשֶׁנּוּ. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. רִפָּה לוֹבֵשׁ. רָטֹב וְיָבֵשׁ. רָשׁוּף בַּפַּיִם וּבָאֵשׁ. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
מֶלֶךְ אֶבְיוֹן. תְּנוּמָה תְּעוּפֶנּוּ. תַּרְדֵּמָה תְּעוֹנֶנּוּ. תּוֹהוּ יְשׁוּפֶנּוּ. עַד מָתַי יִמְלֹךְ:
אֲבָל מֶלֶךְ עֶלְיוֹן:
וחוזרין ופותחין הארון. ●

תשובות // **1.** מושה וחצי / **2.** במבוק / **3.** רבשקה / **4.** בנג'מין בריטן / **5.** כוזר / **6.** ספארי / **7.** "על ראש הברוש שבחצר" בפתיחת השיר, "מחר יצפצפו קונצרט על עץ הצפצפה" בסופו / **8.** זאב אלקין / **9.** "אשתו של הנוסע בזמן" / **10.** לשיחה האחרונה שנכנסה / **11.** כתמי דיו